

РОЗДІЛ ІХ. ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

УДК 376.1:364.-026

Крістіна Богомаз

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0009-0000-9270-1071

DOI 10.24139/2312-5993/2025.05/282-292

КУЛЬТУРА БАТЬКІВСТВА У СІМ'ЯХ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ

У статті представлені результати теоретичного дослідження поняття «культура батьківства у сім'ях дітей з розладами аутистичного спектру». Воно трактується як складова загальної культури батьків, яка реалізується через комплекс знань, умінь та навичок, що слугують інструментом соціалізації дитини з РАС в умовах сім'ї. Автором встановлено, що її зміст реалізується через сукупність когнітивного, комунікативного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів. На основі окреслених критеріїв і показників розроблено якісну характеристику рівнів сформованості культури батьківства у сім'ях дітей з РАС: високий, середній і низький.

***Ключові слова:** культура батьківства, розлади аутистичного спектру, рівні сформованості, батьки дітей з розладами аутистичного спектру.*

Постановка проблеми. Співпраця з батьками завжди є однією з найважливіших освітніх проблем. Вона завжди була складною та трудомісткою, адже батьки всі різні, у кожного своє уявлення про виховання з урахуванням особливостей розвитку та поведінки їхньої дитини. З огляду на це, педагог, який працює з такою аудиторією повинен добирати необхідні слова підтримки для кожної родини і, перш за все, позитивні настанови. На окрему увагу заслуговують методи корекції та стимулювання.

Сьогодні роль культури батьківства, як важливого засобу оптимізації виховання молоді, стає особливо актуальною в різних сферах співпраці між навчальними закладами та сім'ями. Це пов'язано, перш за все, з потребою дитини в педагогічно компетентних батьках, здатних організувати та впроваджувати ефективне сімейне виховання. Плідна спільна діяльність з академічним закладом щодо координації освітніх впливів та створення умов, сприятливих для формування та розвитку особистості є необхідною умовою формування культури батьківства у сім'ях дітей з РАС. Оскільки все частіше зростає і необхідність усунення негативних проявів, властивих сучасному суспільству (алкоголізм, наркоманія, злочинність, психічні розлади

тощо), то домашнє середовище є умовою організації корекційного та розвивального середовища.

На превеликий жаль, через низький рівень культури у батьківства занадто часто ці фактори є результатом негативного сімейного середовища та деструктивного сімейного виховання.

Наразі ситуація ускладнюється катастрофічним збільшенням дітей з розладами аутистичного спектру (далі РАС). Не всі батьки знають про особливості розвитку дітей та педагогічно доцільні методи впливу на них. Це призводить до зниження освітнього потенціалу сім'ї, браку психологічних та педагогічних знань для створення сприятливого для розвитку дитини середовища. Лише адекватний рівень батьківської обізнаності щодо поведінки, дій та реакцій дитини з РАС робить процес сімейного виховання більш усвідомленим та продуктивним.

Науковий аналіз результатів теоретичної та практичної роботи вчених з досліджуваної проблеми та її актуальності зумовив необхідність вирішення кількох суперечностей: між зростаючою роллю сім'ї в процесі соціалізації й розвитку дитини молодшого шкільного віку з РАС та недостатнім рівнем формування культури батьківства; між необхідністю узгодити освітній вплив сім'ї і школи у вихованні дітей з РАС та сучасною ситуацією, використання інноваційних технологій для створення культури батьківства в процесі взаємодії сім'ї та навчального закладу.

Невипадково, що сьогодні роботі з батьками дітей з РАС приділяється підвищена увага. Спілкування та стосунки, що складаються між батьками та дітьми з розладом РАС, відіграють важливу роль у процесі соціалізації. Ці найближчі, найдовірливіші та найінтимніші стосунки, які можуть існувати в людському суспільстві, мають найбільший вплив на конкретну дитину.

Тісні стосунки в дитинстві мають особливо позитивний вплив: дитина вчиться розрізняти добро і зло, вчиться відчувати щирість і відкритість намірів, у цей час вона найбільш впевнена в собі та готова повністю зануритися у все нове.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема формування культури батьківства в сім'ях дітей з РАС, оскільки корекційні та розвивальні ресурси батьків безпосередньо залежать від її стартового рівня.

Аналіз актуальних досліджень. Проблему батьківства в загальній освіті досліджували багато вчених: А. Андрійко, О. Безпалько, Л. Буніна, С. Воронова В. Глушич, В. Кравець, І. Трубавіна, В. Думанська,

Н. Левченко, Н. Курило, О. Тюття, О. Галян та ін. У спеціальній освіті також є багато робіт, присвячених вивченню проблеми культури батьківства в сім'ях дітей з РАС. Це праці таких науковців, як: К. Зінчик, Л. Бутузова, К. Мілютіна, О. Іванова, М. Химко, К. Островська, Г. Супрун, Т. Скрипник, Л. Руденко, В. Тарасун, М. Федоренко та ін. У цих наукових доробках переважно розкривається проблема ставлення до дітей з РАС родині та закладі, створення корекційного середовища вдома, інноваційних технологій роботи з такими дітьми, але про цілеспрямоване формування культури батьківства у сім'ях дітей з РАС не було предметом наукових досліджень.

Мета статті – розкрити поняття «культура батьківства у сім'ях дітей з розладами аутистичного спектру», висвітлити її структурні компоненти та визначити рівні.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано методи: теоретичні – вивчення, аналіз, систематизація філософської, психолого-педагогічної та методологічної літератури для обґрунтування поняття «культура батьківства у сім'ях дітей з розладами аутистичного спектру», з'ясування критеріїв і показників її сформованості та визначення рівнів; емпіричні – спостереження та опитування батьків з метою вивчення рівня культури батьківства.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація дитини з РАС неможлива без участі сім'ї, адже це природне середовище для розвитку особистості. Незалежно від специфіки розвитку, дитина бере приклади з батьків. Успіх соціалізації значною мірою залежить від батьківської культури сім'ї, в якій виховується така дитина. Сім'я є важливим інститутом для соціалізації дитини, і вона залежить від освітніх здібностей, життєвих умов, адаптивних здібностей сім'ї, стилю спілкування та адаптації. Процес соціалізації – його успішність, виникнення труднощів та перешкод – залежить від сімейної взаємодії, майнового стану та відсутності одного з батьків (Коган, 2021, с. 9).

Дослідники проблем сімейного виховання у наукових працях використовують дуже багато понять, які стосуються батьківства, зокрема «педагогічна майстерність батьків», «батьківська компетентність», «педагогічна компетентність батьків», «психолого-педагогічна компетентність батьків», «педагогічна культура батьків», «психолого-педагогічна культура батьків», «батьківська культура», «культура батьківства». Але, на нашу думку, найсучаснішим поняттям із усіх окреслених є «культура батьківства», яке поєднує в собі всі складові

успішного, відповідального та усвідомленого батьківства. Особливо це поняття є надзвичайно важливим для сімей, які виховують дітей з РАС.

Тепер перейдемо до розгляду поняття «культура» та «батьківство» у психолого-педагогічній літературі.

У педагогічному словнику поняття «культура» (від латинського *cultura* – виховання, освіта, розвиток) визначається, як сукупність практичних, матеріальних та духовних досягнень суспільства, що відображають рівень розвитку, якого люди досягли історично, та втілені в результатах виробничої діяльності (Гончаренко, 1997, с. 174).

У «Великій психологічній енциклопедії» ми знаходимо таке визначення поняття «культура» як продукт інтелектуальної, духовної та художньої діяльності, що відображає творчу силу людини (Вілкова, 2020).

Індивідуальний прояв культури кожної людини проявляється у щоденній діяльності, стосунках, поведінці, способі життя, повсякденному житті, та в засвоєнні культурних досягнень, знань, навичок та здібностей людини. Індикатором прояву власної культури особистості є той досвід, який вона передає дітям.

Дослідники родинного виховання Б. Ковбас В. Костів зазначають, що, загальна культура особистості, як цілісна особиста властивість формується під впливом спонтанних соціальних процесів самоорганізації та самовпорядкування. До складових загальної культури особистості вони відносять і батьківську культуру (Костів, 2026, с. 63).

Вчені та практики визначили майже 100 таких інтегральних рис особистості, які все частіше інтерпретуються через єдине поняття «культура». Кожна з цих інтегрованих культур займає чільне місце, разом створюючи індивідуальну ідентичність та неповторну унікальність кожної людини.

Відповідно, культура батьківства є невід'ємною частиною загальної культури, яка втілюється в освітній діяльності та спрямована на формування особистості та характеру дитини. Філософське розуміння культури було використано в багатьох наукових дослідженнях у наступних поясненнях:

- як основа для визначення поняття «батьківська культура»;
- як характеристика розвитку людської творчості;
- як теорія провідної ролі діяльності в її створенні.

Це створює позитивні очікування щодо результатів діяльності та процесу організації сімейного життя.

У «Великій українській енциклопедії» наведено таке визначення поняття: «Батьківство – це соціальний та правовий статус чоловіка, зареєстрованого як батько дитини, походження дитини від чоловіка (батька)». Слово «батьківство» також визначається українською мовою як кровна спорідненість між батьком і дитиною.

Визначаючи фактори, що впливають на конструкт батьківства, дослідник В. Волошенко визначає, що для більшості людей батьківство є не лише визнаною соціально-психологічною діяльністю, а й базовим життєвим призначенням. Цей життєво важливий стан формується під впливом різних факторів, що впливають на свідомі установки, підготовку до батьківства та вибір підходів до виховання дітей, і, відповідно, на майбутнє суспільства в цілому (Волошенко, 2021, с. 64).

Зокрема, дослідник визначає ступінь готовності до батьківства за кількома критеріями:

1) бажання мати дітей, яке переважає всі інші складові в системі цінностей, а також включає здатність пожертвувати чимось менш важливим (кар'єрою, способом життя, інтересами, особистим часом тощо).

2) здатність доглядати за дитиною, тобто наявність попередньої підготовки та набутих навичок;

3) емоційна відокремленість від батьків, формування власних поглядів та цінностей, які можуть не повністю спиратися на досвід батьків у вихованні дитини

4) здатність самостійно утримувати дитину, тобто фінансова незалежність як від батьків, так і від другої половинки чоловіка/дружини;

5) наявність позитивних емоцій у власній родині (Волошенко, 2021, с. 67).

Дослідниця Л. Гончар розглядаючи термін «батьківство» робить наголос на першому складі. Це перетворює ролі батьківства та материнства в одне ціле. З точки зору системного підходу, його можна розглядати як підсистему в сімейній системі, і водночас як відносно незалежну сутність (Гончар, 2019, с. 172).

Досліджуючи культурологічні відмінності в аналізі поняття «культура батьківства» в Україні й США дослідниця В. Глушич наголошує, що культура батьківства визначає демографічну поведінку особистості, ступінь батьківських здібностей та соціальну активність у процесі акультурації та первинної соціалізації дитини в сім'ї. Батьківська культура повинна проявлятися у стимулюванні інтересу

дитини та підтримці її ініціативи та активності в процесі діяльності (Глушич, 2014, с. 37).

Для досягнення цілей варто повернутися до заборони покарання дітей та доцільності методів стимулювання.

Дослідниця О. Галян визначає, що культура батьківства стосується певного набору практик та навичок, які змінюють розуміння традиційних уявлень про роль батьків. Сьогодні індивідуальні практики відіграють важливу роль, стаючи частиною спільного та поділеного досвіду; можна стверджувати, що батьківство трансформується в «батьківську культуру» (Галян, 2024, с. 19).

Отже, батьківська культура є важливим фактором формування та соціалізації особистості дитини з РАС. Вона визначає якість стосунків між батьками та дітьми, а також впливає на розвиток дитини в усіх сферах життя.

Як бачимо, сьогодні не існує єдиного підходу до тлумачення поняття «батьківська культура в сім'ях дітей з розладами аутистичного спектру», але переважна більшість із них переконана, що вона має особисту динамічну сутність і нарощується протягом усього життя.

Саме батьківська культура визначає стиль, манери та поведінку батьків щодо складних проблем розвитку дітей з підкресленими розладами. Узагальнюючи вищевикладене зазначимо, що культура батьківства у сім'ях дітей з РАС – це складова загальної культури батьків, яка реалізується через комплекс знань, умінь та навичок, що слугують інструментом соціалізації дитини з РАС в умовах сім'ї.

Зміст культури батьківства у сім'ях дітей з РАС складається з компонентів, які являють собою визначену структуру:

- когнітивний;
- комунікативний;
- емоційно-ціннісний;
- поведінковий.

Кожен структурний компонент має свої параметри.

Когнітивний компонент включає знання, сприйняття та розуміння батьками специфічних процесів розвитку дитини з РАС, які можуть ефективно впливати на її інтелектуальний, соціальний та емоційний розвиток. Це включає розуміння вікових особливостей, педагогічних методів, цілісного погляду на виховання дітей, прагнення батьків до самовдосконалення та створення корекційного та розвивального середовища вдома.

Показниками когнітивного критерію культури батьківства у сім'ях дітей з РАС є:

- знання батьків про детермінанти розвитку (фактори, що впливають на формування особистості та психофізіологічний стан дитини);
- знання про риси особистості та темперамент дитини;
- знання специфіки взаємодії із зовнішнім світом (досвід спілкування з однолітками та вчителями); знання параметрів та показників на конкретні періоди та розвиток можливостей.

Комунікативний компонент включає вміння батьків ефективно спілкуватися зі своєю дитиною, доносити інформацію, розуміти власні потреби дитини з РАС, будувати довірливі стосунки, вирішувати конфлікти за допомогою мовлення, жестів та почуттів, забезпечуючи не лише фізичний, а й психологічний та емоційний розвиток.

Показниками комунікативного компоненту сформованості культури батьківства у сім'ях дітей з РАС є:

- здатність батьків спілкуватися зі своїми дітьми, взаємодіяти з навколишнім світом, розуміючи їхні специфічні вирази обличчя: крик, жестикуляцію, вказівку пальцем та плач;
- вміння слухати та чути одне одного.

Емоційно-ціннісний компонент передбачає створення та підтримку здорового емоційного середовища в сім'ї. Це створює відчуття комфорту для дитини з РАС, відчуття того, що її приймають і люблять незалежно від її успішності чи досягнень у певній сфері діяльності.

Показниками емоційно-ціннісного компоненту сформованості культури батьківства у сім'ях дітей з РАС є:

- чутливість батьків до психологічних та соціальних потреб дитини (емоційний фон стосунків);
- тісний емоційний зв'язок між батьками та дітьми,
- способи передачі цінностей та значень.

Поведінковий компонент культури батьківства включає конкретні дії, стилі виховання та методи взаємодії з дитиною, що демонструють батьківські погляди та цінності: послідовність у правилах, використання заохочень та покарань, активна участь у житті дитини, що формує її поведінку та розвиток. Батьки зосереджуються на розвитку соціально прийнятної поведінки та придушенні небажаної поведінки у дітей з РАС.

Показниками поведінкового компоненту сформованості культури батьківства у сім'ях дітей з РАС є:

– здатність батьків уникати небажаних проявів поведінки своїх дітей (здатність переключати, перемикати увагу та використовувати педагогічно доцільні методи взаємодії, що відповідають розумовому розвитку дитини);

– здатність реагувати на зміни в поведінці та потребах (вибір адекватного освітнього впливу; прийняття та розуміння основних принципів виховання дітей; оцінка впливу позитивних та негативних подій у сім'ї та поза нею);

– впливу віку на запобігання деструктивній поведінці у дитини з РАС.

Таким чином, культура батьківства у сім'ях дітей з РАС – ця багаторівнева структура, яка базується на складності знань про своїх дітей, цінностях щодо них, навичках спілкування з ними та формі бажаної поведінки.

На основі власних спостережень під час дослідження, вивчення наукових робіт та спілкування з фахівцями та консультантами інклюзивних ресурсних центрів, ми умовно виділили три групи батьків з різним рівнем прояву сформованості культури батьківства.

Їх характеристики включають такі показники:

1) наявність та якість психологічних та академічних знань, їх глибина та усвідомлення унікальності розвитку дітей молодшого шкільного віку з РАС;

2) ступінь розвитку навичок та потенціалу; вдячне ставлення до дитини з РАС;

3) стабільність та готовність до соціалізації дитини з РАС.

На основі показників окреслених нами критеріїв ми розробили якісну характеристику рівня сформованості батьківської культури в сім'ях дітей з РАС.

Перший рівень – високий – характерний для батьків з повним та глибоким знанням детермінант розвитку, індивідуальних особливостей дитини та унікальності взаємодії з навколишнім світом. Батьки мають розвинені можливості розуміння та інтерпретації параметрів і показників розвитку дітей молодшого шкільного віку та правильно реагують на зміни в поведінці та потребах; навички батьків спілкуватися зі своїми дітьми, слухати одне одного розвинені на абсолютному рівні. Вони виявляють чутливість до психологічних та соціальних потреб дитини, підтримують

тісний емоційний зв'язок з дітьми, здатні уникати небажаної поведінки та запобігати деструктивній поведінці.

Другий рівень – середній – притаманний для тих батьків, які не мають повних систематичних знань про детермінанти розвитку, індивідуальні особливості дитини та специфіку взаємодії з навколишнім світом. Батьки мають не повністю розвинені можливості розуміння та інтерпретації параметрів і показників розвитку дітей молодшого шкільного віку та частково правильно реагують на зміни в поведінці та потребах дитини з ООП; батьки проявляють часткову здатність спілкуватися зі своїми дітьми та слухати і чути одне одного. Вони не завжди чутливі до психологічних та соціальних потреб дитини, не мають тісного емоційного зв'язку зі своїми дітьми. Вони не завжди можуть уникнути небажаної поведінки, але іноді можуть запобігти деструктивній поведінці.

Третій рівень – низький – характерний батькам, яким бракує знань про детермінанти розвитку, індивідуальні особливості дитини та специфіку взаємодії з навколишнім світом, нерозумінням параметрів і показників конкретної фази та розвитку можливостей, у відповідь на зміни в поведінці та потребах, не проявляють здатності спілкуватися зі своїми дітьми та слухати одне одного. Вони є нечутливими до психологічних та соціальних потреб дитини, можуть не мати тісного емоційного зв'язку зі своїми дітьми, можуть бути не в змозі уникнути небажаної поведінки або запобігти деструктивній поведінці.

Складний та динамічний характер культури батьківства у сім'ях дітей з РАС зумовлює необхідність дотримання наступних вимог у процесі її формування:

- 1) цілісний та ретельний підхід до вибору матеріалів, форм та методів для створення батьківської культури в сім'ях дітей з РАС;
- 2) врахування існуючих рівнів сформованості культури батьківства в сім'ях дітей РАС;
- 3) накопичення та поповнення знання та навички батьків з використанням сучасних технологій.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Зміст культури батьківства у сім'ях дітей з РАС являє собою систему знань, навичок та цінностей яка слугує засобом успішної соціалізації дитини в сім'ї. Поєднання когнітивного, комунікативного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів. визначає і регулює поведінку батьків стосовно дитини з РАС. Вищезазначене можна охарактеризувати від

низького до високого рівнів прояву батьківської культури в сім'ях дітей з РАС. Подальші наукові дослідження будуть присвячені визначенню та обґрунтуванню рівнів сформованості культури батьківства у сім'ях дітей з РАС.

ЛІТЕРАТУРА

- Вілкова, О. Ю. Батьківство. *Велика українська енциклопедія*. Режим доступу : <https://vue.gov.ua> (Vilkova, O. Yu. Fatherland. *Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from: <https://vue.gov.ua>).
- Велика українська енциклопедія*. Режим доступу: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%> (*Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%>)
- Войтко, В. В. (1982). *Психологічний словник*. К.: Вища школа. (Voitko, V.V. (1982). *Psychological Dictionary*. Kyiv: Higher School).
- Волошенко, М. (2021). Уявлення молоді про відповідальне батьківство. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, 13(45), 16–20 (Voloshenko, M. (2021). Young people's perceptions of responsible parenthood. *Humanities Studies. Series «Pedagogy»*, 13, 16–20).
- Галян, О. І. (2024). Психологічний контекст культури батьківства. *Humanitarian forum*, 2, 14–20. (Galyan, O. I., (2024). Psychological context of the culture of parenthood. *Humanitarian forum*, 2, 14–20).
- Глушич, В. В. (2014). Суть поняття «Культура батьківства» в Україні й США. *Теорія та методика навчання та виховання*, 36, 37–44 (Hlushich, V. V. (2014). The essence of the concept of «Culture of fatherhood» in Ukraine and the USA. *Theory and methods of teaching and upbringing*, 36, 37–44).
- Гончар, Л. В. (2019). Сучасне бачення проблеми відповідального батьківства у творчості в. О. Сухомлинського. *Педагогічні науки*, 16–36. (Gonchar, L. V. (2019). Modern vision of the problem of responsible parenthood in the works of V. O. Sukhomlynsky. *Pedagogical Sciences*, 16–36).
- Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь. (Goncharenko, S. (1997). *Ukrainian Pedagogical Dictionary*. Kyiv: Lybid).
- Коган, О. В. (2021). *Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі*. Лисичанськ : ТОВ «ФОКСПРИНТ». (Kogan, O. V. (2021). *Practice of interaction with parents of children with special educational needs in an inclusive space*. Lysychansk: LLC «FOXPRINT»).
- Костів, В. (2006). *Родинна педагогіка*. У 3-х т. Том II. Основи родинного виховання. Івано-Франківськ (Kostiv, V. (2006). *Family Pedagogy*. In 3 volumes. Volume II. Fundamentals of Family Education. Ivano-Frankivsk).

SUMMARY

Bogomaz Kristina. Parenting culture in families of children with autism spectrum disorders: essence, structure and levels of formation.

The article presents the results of a theoretical study into the concept of «parenting culture in families with children on the autism spectrum». The purpose of the article is to reveal the concept of «parenting culture in families of children with autism spectrum disorders», to highlight its structural components and define the levels for conducting the research.

It is established that the parenting culture in families with children on the autism spectrum is an integral part of the general parenting culture, which is realized through a set of knowledge, skills and abilities that serve as tools for the socialization of a child with ASD within the family environment. The author has concluded that its content is realized through a combination of the following components: cognitive (knowledge, ideas and understanding of parents regarding the developmental specifics of children with ASD), communicative (the ability of parents to communicate effectively with the child, convey information, understand their needs, build trusting relationships and resolve conflicts through speech, gestures and emotions), emotional and value-based (creating and maintaining a healthy emotional climate in the family), behavioral (specific actions, parenting style and methods of interaction with the child that demonstrate parental attitudes and values).

The researcher has identified indicators to determine the levels of formation of parenting culture in families of children with autism spectrum disorders: the presence and quality of psychological and pedagogical knowledge, their depth and awareness concerning the peculiarities of the development of younger school-age children with ASD; the degree of formation of skills and abilities to manage undesirable behaviors of children with ASD; appreciative attitude towards the child; and the stability and willingness to socialize a child with ASD. Based on these criteria and indicators, the author has developed a qualitative characterization of the levels of formation of parenting culture in families of children with ASD: high, medium and low. Further scientific studies will focus on determining the levels of the development of parenting culture in families of children with ASD and the methods for enhancing it.

Key words: *parenting culture, autism spectrum disorders, levels of formation, parents of children with autism spectrum disorders.*